

Конотативний аспект функціонування граматичного значення збірних іменників (на матеріалі поетичного мовлення)

Л.А.Семененко

При вивченні поетичних ідіолектів Миколи Вінграновського та Ліни Костенко (українська мова), Андрія Вознесенського і Белли Ахмадуліної (російська мова) з точки зору морфостилістики нашу увагу привернули випадки передачі семи нерозчленованої сукупної множинності формами однини дискретних іменників (граматична синекдоха), оказіональне розширення парадигми збірних іменників плюративними формами, активізація морфолого-словотвірного аспекту (новоутворення з семою збірності).

Функціонування кодифікованих іменників збірної семантики – досить поширене явище

в українській мові на відміну від російської, де, за даними словників, їх нараховується лише близько 600 слів і відчутною є тенденція, помічена В.Н.Чернишовим ще на початку ХХ ст.: «В літературній мові спостерігається «падіння» збірних форм. Деякі з них застаріли і забуваються; нові зовсім не утворюються, ... навіть основне уявлення про значення збірних форм нами більш або менш утрачене. Збірні іменники позначають, власне, сукупність дрібних або численних одиниць в цілій масі» [13:138]. Можливо, цей процес умотивований тим, що в російській мові все більше актуалізується вживання першого складника тернарної опозиції числа замість збірного іменника (студент – студенти – студентство, пролетарій – пролетарії – пролетаріат, людина – люди – людство). За таких умов співвіднесеність змістових і виражальних засобів порушується; інтенціонал поняття, реалізованого формою однини, неозначений і вказує на сукупну множинність предметів. [2:140]. О.А.Колесников взагалі наполягає на вилученні збірних іменників з лексико-граматичних розрядів і введенні їх в означену тернарну опозицію числа, де, замість бінарної опозиції, будуть представлені однина, неозначена множина і збірна множина, тобто це видові поняття до родового поняття числа. Дану парадигму мажуть утворювати тільки однорідні збірні деривати, ті, що утворені від того ж кореня, що й індивідуальні [11:20-26].

У структурі змісту узагальненої кількості, що передається формами однини, і неозначеної кількості, що передається формами збірних іменників, є спільна сема сукупності множинності, яка позначає нерозчленовану сукупність однорідних предметів. Це дає підставу стверджувати, що в межах тернарної опозиції грамеми однини здатні в текстовому континумі заміщати грамеми збірних іменників. Досліджуючи це явище, Л.К.Граудіна зауважує, що «...одним з найяскравіших стилістичних явищ у категорії числа є граматична синекдоха – використання нульової форми однини для передачі значення збірності» [9:159].

Використання граматичної форми однини, що передає значення спільності, сукупності, збірності, переважає в ідіолектах А.Вознесенського і Б.Ахмадуліної. Це високочастотне явище. В Ахмадуліної:

Светаает, садовод. Светает, огородник.

Что ж, потянусь и я возделывать тетрадь [1:291].

Человек засыпает. Часы возвещают отбой.

Свой снотворный привет посылает страдальцам аптека [1:222].

У Вознесенського: *Все прогрессы – реакционны, если рушится человек* [8:45].

– Красотки, как мужик при полноте достатка?

Красотки: «Хорош, как к телевизору приставка» [8:142].

Частотність використання «збірної однини» в поетичних ідіолектах означених російських поетів дозволяє говорити про фразеологізацію даної форми вираження збірності, що не заважає цим формам передавати конотативну інформацію.

У поетичному ідіолекті Ліни Костенко подібні формовживання менш частотні. Напр., у вірші «Зоряні інтегралі», звертаючись до людства, поетеса каже: *Дай руку мені, Людино, це буде наш форум духа. І я тобі, як на сповіді, скажу тільки чисту правду* [16:155]. В «Летючих катренах» під впливом формулювання Мережковського вона узагальнює формою однини всіх тих бездуховних представників влади, що забувають про інтереси свого народу: *Раби рабів ще гірше ніж раби Грядущий хам вже навіть не гряде Уже він сам в грядуще нас веде* [12:262]. Бачення збірності, яке передається морфостилемою в контексті, іноді додатково підсилюється синтагматичним оточенням іменників на позначення осіб (наприклад, якщо мова йде про різних представників того ж соціального страту, тієї ж інтелектуальної орієнтації і т.п.). А у А.Вознесенського: *В том портфеле – «Волга», «Вольво», полстраны и особняк, твоя бешеная воля, бывший парень из общаг* [6:95]. *Баловень телепублики в траурных лимузинах* [5:185]. Пор. в Ліни Костенко: *З усіх трибун – аж дим над демагогом. Усі беруть в основу лєнінізм* [12:162]. В ідіолекті М.Вінграновського такі транспозиції граматичних значень і форм іменників знаходяться в низькочастотній зоні і не становлять характерної ознаки його поетичного мовлення.

Оцінюючи означену здатність форм однини, С.Д.Кацнельсон стверджує, що «...функція

виділення родових понять протирічить основній функції форм числа. Якщо основним призначенням форм числа є квантитативна актуалізація віртуальних понять, надання їм індивідуального значення, то при виділенні родових понять форми числа втрачають свою актуалізуючу ознаку і стають засобом виділення поняття як такого. Форми числа відображають у цьому випадку не одиничний елемент множинності й не актуальну множинність елементів класу, а даний клас предметів у сукупності його елементів. З'єднання двох функцій в одній категорії є яскравим проявом поліфункціональності категорії числа [10:31].

Крім контекстуально зумовленого значення збірності, що передається формами однини, зустрічаються нечисленні випадки розширення парадигми збірних іменників, що у нормі функціонують як *singularia tantum*, плоративними формами. Такі оказіональні форми утворює Л. Костенко: *Куди ж ти йдеш? Твоя наливка бродить, і насіння у вузликах лежать* [12:185]. У даному випадку плоративність форми збірного іменника сигналізується координацією з присудком (у множині) й акцентологічно. Ця морфостилема вносить у текст відтінок просторіччя. *Незбагненна це тонкість: кожен критик буйтур. Оголошено конкурс – Сотий тур кон'юктур* [12:158]. Ця запозичена морфостилема плоративом називає осіб – носіїв тимчасових цінностей і передає зневагу поетеси, її іронічне ставлення до деяких «поетів-автоматів». Нечисленні приклади плоративних форм збірних іменників зустрічаються й у поетичному мовленні М.Вінграновського: *Віддалені рій причин, Відстелиться, як поле орне, Засіяне хто знає чим – Любов'ю вічною навічно. Чи, може, грудням камінняч?* [3:94].

У зоні низькочастотного вживання знаходяться плоративні форми збірних іменників в ідіолекті А.Вознесенського: *Страною заново открыты те, кто писали «для элит». Есть всенародная элита. Она за книгами стоит. Страна желает первородства. И, может, в этом добрый знак – Ахматова не продается, не продается Пастернак* [8:127]. Художній прийом, який утворюється зіткненням нормативної і оказіональної морфостилем, спрямований на посилення експресивності тексту. Реципієнт при декодуванні повідомлення гостріше відчуває інтенсифіковану різницю в семантиці, що передається двома опозиційними граматичними формами. *Во время информационного взрыва нет пива, нет рыбы, есть очереди за чтивом. Мозги от черного детектива усыхают, как черносливы* [4:298]. Плоралізація «розбиває» збірність на складники: *черносливы* – носії «усыхающих мозгов». В поетичному мовленні А.Вознесенського зустрічається використання функціонально обмежених форм збірних, наприклад: *– Ваша наследная ДНК? – Деньга* [7:2,167]. У словниках означена форма збірного іменника маркована як просторічна. Просторічна забарвленість цієї словоформи яскраво відчувається носіями мови, і це дозволяє постові передати гірку іронію (це підкреслено й назвою вірша – «Цинізм»).

В ідіолекті Б.Ахмадуліної прикладів ненормативного вживання збірних іменників нами незареєстровано.

У поетичному мовленні М.Вінграновського і Л. Костенко трапляються й оказіональні утворення із семою збірності. Це явище притаманне тільки українським поетам. В ідіолектах А.Вознесенського і Б.Ахмадуліної нами не зафіксовано жодного такого неологізму.

Високочастотним слід визнати дане явище в поетичному мовленні М.Вінграновського. Це такі слововживання, як *снобів'я, сопів'я, блохва, літо-зимота, переяр'я, незгоддя* і т.п. Пор.: *За спинами ледац, снобів'я і сопів'я – найближчий мій розмерзлокий БАМ!* [3:29]; *Знизу оббиті озера хмарами білими – літо-зимота* [3:29], ...*ловили бліх – піски й блохва...* [3:37]; *3-поза чого, з далекого незгоддя, – Заснув у глині шумерійський серп...* [3:36]. Усі вони утворені за продуктивними моделями, суфіксальним способом. Грамеми-оказіоналізми мотивуються переважно іменниковими основами. *Снобів'я* – від іменника *сноб*, словоформа заповнює потенційно можливу тернарну опозицію: *сноб – сноби – снобів'я*, так само *зима – зими – зимота*. А для словоформи-деривата *сопів'я* мотивуючою базою є дієслово *сопіти*.

Новоутворення – збірні іменники є й у мовленні Л.Костенко: *Ви вже його сточили, як хробаччя. Поезія для ваших топок – торф* [12:169]; *Навіщо ж декламація? Все значно і важче, і складніше. І бува, така пласка глупота* однозначна себе ховає за гучні слова [12:69].

Глупота – сукупність осіб за їх спільною якісною ознакою.

У всіх новоутворень-оказіоналізмів саме суфікс актуалізує сему нерозчленованої сукупної множинності в структурі змісту іменника.

Зібраний і заналізований матеріал дозволяє зробити такі висновки:

1. В поетичному мовленні А. Вознесенського та Б. Ахмадуліної використання форм однини дискретних іменників на позначення осіб для передачі значення збірності – високочастотне явище, менш частотним його можна визнати в ідіолекті Л. Костенко. Для ідіолекта М. Вінграновського – це низькочастотне явище.

2. Граматична синекдоха (вид транспозиції) – це семантико-стилістичне явище, що, безперечно, має великий експресивний потенціал. Значення збірності, що приписується морфостилемі в контексті, знаходить іноді підтвердження і в синтагматиці (в плюративних залежних словоформах).

3. Використання ненормативних корелятивних за числом форм збірних іменників – плюративів у Л. Костенко, М. Вінграновського й А. Вознесенського – низькочастотне, завжди конотативно забарвлене, експресивне. Аналогічні оказіональні плюративні форми нами у Б. Ахмадуліної не зареєстровані.

4. А. Вознесенський, використовуючи художній прийом – зіткнення нормативної та оказіональної словоформ, інтенсифікує процес сприйняття інформації, експресивно висловлює особисте ставлення до предмету розмови.

5. Обмежена кількість зафіксованих нами оказіональних плюративних форм збірних не дозволяє чітко окреслити межі семантичних прирощень, які є в даних формах.

6. Тільки в творчому доробку українських поетів зустрічаються збірні іменники-оказіоналізми. У М. Вінграновського – це одна з характерних ознак ідіостилю. Менш частотно використовує засоби словотвору збірних іменників Л. Костенко. Новотворення мають великий експресивно-стилістичний потенціал.

У поетичному мовленні А. Вознесенського та Б. Ахмадуліної означене явище не зустрічається, що свідчить про більшу закритість розряду збірних іменників у російській мові.

1. Ахмадулина Б. А. Избранное: Стихи.-М., 1988.
2. Безпояско О.К. Іменні граматичні категорії: функціональний аналіз.-К., 1991.
3. Вінграновський М.С. Вибрані твори.-К., 1986.
4. Вознесенский А.А. Аксиома самоиска: Избранные стихи и проза.-М., 1990.
5. Вознесенский А.А. Витражных дел мастер: Стихи.-М., 1980.
6. Вознесенский А.А. Рев: Стихи, проза.-М., 1987.
7. Вознесенский А.А. Собр. сочинений: В 3 т.-М., 1983-1984.-Т.2.
8. Вознесенский А.А. Стихотворения.-М., 1991.-Вып. XV.
9. Граудина Л.К. Словоизменительные варианты: вес переменных элементов в грамматике (формы существительного) // Грамматика и норма.-М., 1977.
10. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление.-Л., 1972.
11. Колесников А.А. Грамматические категории имени существительного современного русского языка.-Одесса, 1982.
12. Костенко Л.В. Вибране.-К., 1989.
13. Чернышев В.И. Избранные труды.-М., 1970.-Т.1.